

Ds. J. Riemersma, Sliedrecht

Schuld en vergeving

In 1644 waagt Rembrandt zich aan het thema "Jezus en de overspelige vrouw" (Joh. 8 : 1 - 11). In dit schilderij profileert hij zich ten volle als historischilder. Het was voor hem steeds weer een uitdaging de bijbelse geschiedenissen zo overtuigend mogelijk voor het voetlicht te brengen. En ook nu kiest hij voor een originele insteek.

De compositie heeft een doordachte opbouw, waarbij het verhaal zich afspeelt op twee tonelen. Op de voorgrond het hoofdafereel rond de overspelige vrouw. Rembrandt accentueert de hoofdfiguren door middel van heldere kleuren, de belichting en het perspectief. Zo onderscheidt dit gebeuren zich duidelijk van het hoge podium op de achtergrond, waar de rituelen van

Inhoud

Schuld en vergeving Ds. J. Riemersma, Sliedrecht	p. 41
Augustinus' veranderende visie op God Ds. I. J. Wisse, Rijnsburg	p. 42
Nederland kleurt rood Dr. H. Klink, Hoornaar	p. 45
Dr. J. Kommers' studie over het Wuppertal in de 19^e eeuw (III, slot) T. van Es, Alblasserdam	p. 46
Enkele berichten	p. 48

Een woord van Blaise Pascal

Onze Here Jezus Christus zei belangrijke dingen zo eenvoudig, dat het wel lijkt alsof Hij er niet over nadacht; zijn uitspraken zijn echter zo raak, dat je wel beter weet.

de tempeldienst uitgevoerd worden. Op een oogverblindende troon zetelt daar de hogepriester, die neerkijkt op een deemoedige menigte. Een groot contrast: de priesters die zó opgaan in het ceremonieel, dat zij in hun verblindende oog hebben voor het eigenlijke: het gesprek dat beneden hen plaatsvindt. En dát is hier het essentiële: het gesprek over schuld en vergeving.

En dan komt er een *nieuwe* tegenstelling naar voren: enerzijds Christus met Zijn discipelen, eenvoudig gekleed en op blote voeten, en anderzijds de deffig uitgedoste Farizeeën. Deze uiterlijke tegenstelling duidt ook op een *innerlijk* contrast: de genadeboodschap van Christus tegenover de wetticistische benadering van de Schriftgeleerden. Zij nagelen de vrouw vast op de Wet van Mozes en zo proberen zij ook Jezus vast te nagelen. Hun strikvraag wordt zo een prelude op de kruisiging.

Ondanks het verschil in uiterlijke waardigheid torent de persoon van Christus toch uit boven Zijn tegenstanders. Dat komt - ironisch genoeg - doordat de omstanders zich bijna allemaal vooroverbuigen naar de vrouw. Wat een emotie, wat een intriges!

En dan lopen wij tegen een *derde* tegenstelling aan, waarin alles culmineert: de Farizeeër in het zwart, die beschuldigend wijst naar de vrouw in het wit. De spanning is te snijden: de vrouw wordt door een soldaat aan de sleep van haar jurk vastgehouden als een teken dat de Wet haar veroordeelt. Maar Christus spreekt het woord van de vrijpraak. Hij is de Heiland en vol mededogen kijkt Hij haar aan. De vrouw is gekniel weergegeven als teken van haar berouw en Rembrandt geeft haar al bij voorbaat een wit gewaad als symbool van de vergeving. Wit als sneeuw, een nieuw begin, een nieuw

leven! Zij mag opnieuw beginnen: "Ga heen, en zondig niet meer."

Het licht valt dan ook helemaal op deze vrouw, die genade ontvangt; ja, zij staat zelfs in het centrum van het beneden-toneel.

Zo klinkt in dit zorgvuldig opgebouwde schilderij een geweldige prediking door: "De Wet is door Mozes gegeven, de genade en de waarheid zijn door Jezus Christus gekomen!" (Joh. 1 : 17).

En wie moet hier niet denken aan het sublieme gedicht van Gerrit Achterberg:

Bekering

*Gij hebt het hoog geheim doorbroken, Here Jezus,
tussen ons en den Vader, naar Uw Woord
mogen wij zonder zonde zijn en nieuwe wezens,
wat er ook in ons leven is gebeurd.*

*Ik deed, van alles wat gedaan kan worden,
het meest misdadige – en was verdoemd.
Maar Gij hebt God een witte naam genoemd,
met die van mij. Nu is het stil geworden,
zoals een zomer om de dorpen bloeit.*

*En moeten ook de bloemen weer verdorren:
mijn lendenen zijn omgord, mijn voeten staan geschoeid.
Uit Uwe Hand ten tweeden maal geboren,
schrijd ik U uit het donker tegemoet.*

Bron: Christian Tümpel, *Rembrandt*, Amsterdam 1986.

Ds. I. J. Wisse, Rijnsburg

Augustinus' veranderende visie op God

Wanneer we een juiste indruk willen krijgen van wat Augustinus' opvattingen waren over bepaalde zaken betreffende het christelijk geloof, dienen we altijd na te gaan *in welke periode* van zijn leven hij deze dingen heeft gezegd of geschreven. Er valt bij hem namelijk een ontwikkeling waar te nemen. In de loop van de tijd is hij soms over bepaalde dingen anders gaan denken. Hij was zelf zich daarvan ook bewust. Op het eind van zijn leven heeft hij zijn geschriften nog eens doorgenomen en in zijn *Nalezingen (Retractationes)* zijn gewijzigde opvattingen te boek gesteld.

Waar hij met name ook een andere visie op kreeg, dat was op de persoon van God: als hoedanig zag

hij Hem? Naarmate Augustinus de Heilige Schrift beter leerde verstaan, ging hij meer bijbels denken.

Toen hij op het meest onverwachte ogenblik tot priester was geroepen en gewijd, en hij op verzoek van Valerius, de bisschop van Hippo Regius, dadelijk moest gaan preken, had hij hem eerst gevraagd om een soort studieverlof. Hij vond namelijk, dat hij de Schrift nog te oppervlakkig kende en wilde zich hierin grondig verdiepen, voordat hij haar aan de gemeente kon gaan uitleggen. Dat was in het begin van het jaar 391. Met een brief richtte hij zich toen tot de bisschop en verzocht hem om hem tot Pasen de gelegenheid te geven meer vertrouwd

te raken met de inhoud van de bijbel. En we mogen er van uitgaan, dat dit verzoek werd ingewilligd.

Aan de hand van een drietal kenmerkende passages uit Augustinus' werken zullen we ontdekken, dat hij inderdaad wat betreft zijn visie op de persoon van God vorderingen heeft gemaakt. Met opzet spreek ik van "vorderingen maken", want over "vorderingen maken" heeft hij het zelf nogal eens.

Eén van Augustinus' vroege geschriften, *Alleenspraken (Soliloquia)*, begint na een korte inleiding met een lang gebed. Dit geschrift stamt uit de periode kort na zijn bekering. Hij bevond zich toen op het landgoed van zijn vriend Verecundus, in Cassiacum, niet ver van Milaan. Daar voerde hij wijsgerige gesprekken met vrienden en familieleden. Deze gesprekken werden stenografisch opgenomen en later door hem uitgewerkt.

In *Alleenspraken*, waarin het gaat over God, de ziel en de onsterfelijkheid, zegt Augustinus in zijn gebed onder andere: "God, Schepper van het heelal, verleen mij ten eerste, dat ik op de goede manier U iets vraag, vervolgens, dat ik me waardig gedraag om door U verhoord te worden, ten slotte dat U mij bevrijdt (...). God, Vader van de waarheid, Vader van de wijsheid, Vader van het ware en hoogste leven, Vader van de gelukzaligheid, Vader van het goede en schone, Vader van het niet zinnelijk waarneembare licht (...), Vader van het onderpand waardoor wij vermaand worden om tot U terug te keren. U roep ik aan, God, Waarheid in wie en van wie en door wie waar is alles wat waar is. God, Wijsheid door wie en van wie en door wie wijs is alles wat wijs is. God, waarachtig en allerhoogst Leven in wie en van wie en door wie leeft alles wat waarlijk en ten hoogste leeft. God, Gelukzaligheid, in wie en van wie en door wie gelukzalig is alles wat gelukzalig is. God, het Goede en Schone in wie en van wie en door wie goed en schoon is alles wat goed en schoon is. God, niet zinnelijk waarneembaar Licht in wie en van wie en door wie niet zinnelijk waarneembaar licht geeft alles wat niet zinnelijk waarneembaar licht geeft (...). God, die ons het brood des levens geeft. God door wie wij dorsten naar de drank waardoor wij nooit meer dorst krijgen (Joh. 6:35). God, die de wereld overtuigt van zonde, van gerechtigheid en van oordeel (Joh. 16:8) (...). God, die ons reinigt en gereedmaakt voor goddelijke beloningen, kom mij genadig te hulp (...). God in wie Hij, die voortbrengt, en Hij, die voortgebracht wordt, één is (...). Zeg mij waarheen ik mijn geest moet richten om U te aanschouwen, en alles wat U beveelt, hoop ik te volbrengen (...). Niets anders heb ik dan mijn wil. Niets anders weet ik dan dat ik het onbestendige en vergankelijke moet verachten en dat ik wat vast en eeuwig is, moet zoeken. Dit doe ik, Vader,

omdat ik dit alleen weet, maar hoe ik U moet bereiken, weet ik niet (...). Dit slechts smeek ik: dat U mij geheel en al tot U bekeert en niet toestaat, dat iets het mij onmogelijk maakt om mij tot U te richten (...). Maak mij tot een volmaakte beminnaar en ontvanger van Uw wijsheid, zodat ik het me waard toon bij U te mogen wonen als bewoner van Uw hoogstgelukkig Rijk. Amen, amen" (I, 1, 2-6).

Dit gebed heb ik niet volledig weergegeven, maar duidelijk is in elk geval, dat er een innig verlangen naar God in naar voren komt. En zeker ontbreekt het niet aan bijbelse noties en klanken. Maar zelfs als we niet wijsgerig geschoold zijn, voelen we toch wel aan, dat er dingen in aanwezig zijn, die vreemd zijn aan de Schrift.

Verderop, na dit gebed, zegt Augustinus: "Alles waar ik om gebeden heb, wens ik te kennen" (I, 4, 9). Dit kennen is stellig een intellectualistisch deel krijgen aan de waarheid. En het gebed was daartoe een middel.

Voor Augustinus was God op dat moment enkel de bron van de waarheid, van de wijsheid, van het ware leven, van de gelukzaligheid, van het goede en schone, van het niet zinnelijk waarneembare licht. Niet de verlossing van een drukkende zondes Schuld zoekt hij, maar het geluk van bevrijd te worden van de vergankelijkheid, van de onreinheid en van de onzekerheid. Hij zoekt rust. En hierbij was het hem meer te doen om een intellectualistische dan om een religieuze beleving. Christus wordt niet met name genoemd, enkel aanduidenderwijs: "God in wie Hij, die voortbrengt, en Hij, die voortgebracht wordt, één is", de eeuwige generatie van de Zoon door de Vader. In zijn *Nalezingen* brengt Augustinus hierin een correctie aan: hij had moeten zeggen: "God in wie Hij, die voortbrengt, en Hij, die voortgebracht wordt, één zijn", overeenkomstig Joh. 10:30 (I, 1, 3). De wijze waarop hij hier Christus ter sprake brengt, is zó levenloos, dat er van een hartelijke overgave aan Hem niets te merken valt.

Het komt er feitelijk op neer, dat in de jaren vlak na zijn bekering in zijn geloofsbeleving er nog heel duidelijk restanten van de wijsbegeerte van Plotinus en Porphyrius te vinden zijn. Hij was zich trouwens hiervan zelf reeds bewust, toen hij zijn *Belijdenissen (Confessiones)* schreef (IX, 4, 7). Overigens is de invloed van deze wijsbegeerte ook later bij hem nooit geheel verdwenen.

In een bepaald ander geestelijk klimaat bevinden we ons, wanneer we vervolgens aandacht schenken aan een passage uit zijn *Belijdenissen*, een geschrift, dat dateert uit omstreeks 398, toen hij enkele jaren bisschop was. Hij vangt dit werk aan met een lofprijzing van God.

"Groot bent U, Here, en zeer te prijzen! (Ps. 145:3).

Groot is Uw macht, en Uw wijsheid kent geen eind (Ps. 147:5). En prijzen wil U een mens, een deel van Uw schepping. Ja, een mens, die zijn sterfelijkheid met zich meedraagt, die met zich meedraagt het bewijs van zijn zonde en het bewijs, dat U de hoogmoedigen weerstaat (1 Petr. 5:5). En toch wil die mens, een deel van Uw schepping, U prijzen. U wekt hem ertoe op, dat hij er vreugde in vindt om U te prijzen. Want U hebt ons gemaakt met een gerichtheid op U, en onrustig is ons hart, totdat het rust vindt in U. Geef mij, Here, dat ik mag weten en verstaan wat er eerder is: U aanroepen of U prijzen. En of U te kennen er eerder is dan U aan te roepen. Maar wie roept U aan zonder U te kennen? Hij kan toch in zijn onwetendheid het verkeerde aanroepen. Of wordt U veeleer aangeropen om U te leren kennen? Maar hoe zullen ze Hem aanroepen in wie zij niet geloofd hebben? Of hoe geloven zonder verkondiger (Rom. 10:14)? Wie de Here zoeken, zullen Hem prijzen (Ps. 22:27). Want wie Hem zoeken, vinden Hem, en wie Hem vinden, zullen Hem prijzen. Laat mij U zoeken, terwijl ik U aanroep, en U aanroepen, terwijl ik in U geloof. Verkondigd bent U ons immers. U wordt aangeropen door mijn geloof, dat U mij hebt gegeven, dat U mij hebt ingeblazen door het menszijn van Uw Zoon, door de dienst van Uw verkondiger" (I, 1, 1).

"Wie zal mij geven in U te rusten? Wie zal mij geven, dat U in mijn hart komt en dat U het dronken maakt, zodat ik mijn kwaad vergeet en U, mijn enig goed, omhels? Wat bent U voor mij? Ontferm U over mij, dat ik woorden mag vinden. Wat ben ik zelf voor U, dat U mij beveelt U lief te hebben en op mij toornig bent, wanneer ik dat niet doe, en mij dreigt met nameloze ellende? Zou deze gering zijn, als ik U niet liefhad? Wee mij! Zeg mij, Here, mijn God, om Uw barmhartigheden, wat U voor mij bent! Zeg tot mijn ziel: "Ik ben uw heil" (Ps. 35:3). Zeg het zó, dat ik het hoor (...). "Verberg Uw aangezicht niet voor mij" (Ps. 143:7). Laat mij sterven, opdat ik niet sterf, maar Uw aangezicht aanschouw" (I, 5, 5).

"Tot wie zal ik roepen dan tot U: "Reinig mij, Here, van mijn verborgen zonden (Ps. 19:13)" (...), want als U de ongerechtigheden gadeslaat, Here, wie zal zich dan staande houden? (Ps. 130:3)" (I, 5, 6).

Ook dit gebed heb ik enigszins verkort weergegeven. Ons moet onmiddellijk het verschil opvallen met de inhoud van Augustinus' gebed in zijn *Alleenspraken*. Hier, in zijn *Belijdenissen*, spreekt hij van zijn feitelijke toestand voor God: hij ziet zichzelf als zondaar en weet zich als zondaar onderworpen aan de sterfelijkheid. Hij vraagt om reiniging van zijn verborgen zonden en dankt God voor Zijn genade. Zijn gebed gaat dan ten slotte weer over in een lofprijzing.

Hij heeft God gevonden, maar niet in eigen kracht, niet door eigen inspanning, niet door diepzinnige bespiegelingen, maar door de verkondiging van Gods Woord: "Hoe zal ik geloven zonder verkondiger?" Door de dienst van een verkondiger is Augustinus tot geloof gekomen en heeft hij rust ontvangen. Waarschijnlijk heeft hij met die verkondiger Ambrosius bedoeld, de bisschop van Milaan wiens preken hem aan het denken hadden gezet en geraakt. De inhoud van de verkondiging was Gods heilsdaad in de menswording van Christus, Zijn Zoon. De onzekerheid, die we tegenkwamen in het gebed in de *Alleenspraken*, is verdwenen. Zonde en genade staan nu centraal. We merken ook, dat de formuleringen anders zijn geworden. God is niet langer een "het": de bron van waarheid en wijsheid, van leven en licht, maar een persoon: God, de Here. "Mijn God".

Al met al is deze lofprijzing uit de *Belijdenissen* meer schriftuurlijk, meer christelijk geworden, hoewel sommige formuleringen nog wijsgerige trekken vertonen.

Dat Augustinus gaandeweg een ander inzicht kreeg inzake bepaalde geloofsvraagstukken, in het bijzonder ook wat betreft zijn visie op God, blijkt vooral uit zijn omvangrijk geschrift *De Drie-eenheid (De Trinitate)*. Gedurende twintig jaren is hij met dit werk bezig geweest, van ongeveer 400 tot 420. Verschillende keren heeft hij de arbeid aan dit geschrift moeten onderbreken wegens andere werkzaamheden. Zelf noemt hij het een moeilijk geschrift en alleen geschikt voor mensen met een scherp intellect. Hij besluit dit werk met een gebed waarin hij onder andere het volgende uitspreekt.

"Here, onze God, wij geloven in U, de Vader en de Zoon en de Heilige Geest. De Waarheid (Christus) zou immers niet hebben gezegd: "Ga heen en doop alle volken in de naam van de Vader en de Zoon en de Heilige Geest" (Matth. 28:19), als U niet de Drie-eenheid zou zijn. U, Here God, zou niet bevelen hebben, dat wij gedoopt worden in de naam van iemand, die niet de Here God is. Evenmin zou de goddelijke stem gezegd hebben: "Hoor, Israël, de Here, uw God, is de enige God" (Deut. 6: 4), als U niet zó de Drie-eenheid zou zijn, dat U de ene Here God zou zijn. En als U zelf God de Vader zou zijn en dezelfde zou zijn als de Zoon, Uw Woord, Jezus Christus, en dezelfde als Uw gave, de Heilige Geest, dan zouden we in de boeken van de Waarheid niet lezen: "God heeft Zijn Zoon gezonden" (Gal. 4: 4) en zou U, Eniggeborene, niet hebben gezegd over de Heilige Geest: "Die de Vader zal zenden in Mijn naam" (Joh. 14: 26) en "Die Ik u zal zenden van de Vader" (Joh. 15: 26) ".

Terwijl ik mijn aandacht gaf aan deze geloofsregel, heb ik U gezocht, zoveel als ik kon, zoveel als U mij het

vermogen daartoe geschonken hebt, en heb ik ernaar verlangd met het verstand te zien wat ik geloof, en veel heb ik overdacht en gezwoegd. Here, mijn God, mijn enige hoop, verhoor mij, dat ik niet door vermoeidheid U niet langer wil zoeken, maar steeds vurig Uw aangezicht zoek (Ps. 105: 4). Geef U mij kracht om U te zoeken, U, die mij U deed vinden en hoop hebt gegeven om U steeds meer te vinden (...).

Toen een wijs man over U sprak in zijn boek, dat als titel heeft: "Jezus Sirach", zei hij: "Wij zeggen veel en het eigenlijke bereiken we niet. De slotsom van onze woorden is: Hij als zodanig is het" (Sirach 43: 27). Wanneer wij U bereikt zullen hebben, zal het vele, dat we gezegd hebben zonder het eigenlijke te bereiken, voorbij zijn en zult U als de Ene alles in allen zijn (1 Kor. 15: 28). En zonder einde zullen wij de Éne noemen, terwijl wij samen U prijzen, omdat ook wij in U één zijn geworden. Here, de éne God, de Drie-enige God, laten ook de Uwen erkennen alwat ik in dit boek heb gezegd, als het van U kwam. En laten U en de Uwen het me vergeven voor het

geval iets van mij kwam. Amen" (XV, 28, 51).

Na veel geestelijke inspanning was Augustinus' werk over de Drie-eenheid tot stand gekomen, in een persoonlijke zoektocht. Het was hem niet te doen geweest om speculatieve beschouwingen, maar hij wilde steunen op de gegevens van de Heilige Schrift. En hij was ervan overtuigd, dat daar gesproken wordt over de drie-enige God. Dat komt in dit slotgebed duidelijk naar voren.

Intussen besepte hij, dat hij, hoewel hij zich door God gevonden wist, het wezenlijke, het diepste van God niet had kunnen beschrijven. Het was van zijn kant niet meer dan een poging daartoe geweest. Het zal dan ook een zoeken blijven, totdat ons in het hiernamaals alles ten volle geopenbaard zal zijn.

Onze slotconclusie moet zijn, dat Augustinus wat betreft zijn visie op God een geestelijke ontwikkeling heeft door-gemaakt, in positieve zin: doordat hij zich steeds meer richtte naar de inhoud van de Heilige Schrift.

Dr. H. Klink, Hoornaar

Nederland kleurt rood

De gemeenteraadsverkiezingen van 7 maart hebben een grote winst van de linkse partijen te zien gegeven. Het zal nog wel even duren voor analisten de balans precies opgemaakt hebben over de gevolgen daarvan. Wat betekent deze overwinning van rood vier jaar na de grote afstraffing? Daar valt nu al wel het een en ander over te zeggen.

Het is opmerkelijk, maar wáár, dat dit kabinet vanaf het begin niet erg goed ligt bij de meerderheid van de bevolking. Alom bestond het gevoel dat een kabinet in déze samenstelling drie jaar geleden niet van de grond had moeten komen en dat men er beter aan gedaan had om een brede coalitie te vormen van CDA en PvdA, zoals die (eind vorig jaar) ook van de grond gekomen is in Duitsland, waar de CDU en de SPD onder leiding van Angela Merkel een monsterverbond zijn aangegaan. In zo'n geval had het kunnen rekenen op bredere steun onder de bevolking voor de moeilijke maatregelen die in de afgelopen jaren genomen móesten worden.

Het kwam er niet van. Dat heeft het kabinet van meet af aan achtervolgd, tot op de huidige dag. En van dat gevoelen heeft Wouter Bos al die jaren handig gebruik gemaakt. De impopulaire maatregelen kwamen niet op zijn naam te staan en van de zijlijn bleef hij roepen dat het zó niet mocht!

Daar komt nog bij dat de PvdA de allochtonen het

gevoel geeft – bij de verharding van de samenleving – dat ze bij hén moeten zijn. Dat viel de PvdA natuurlijk niet moeilijk. Het kabinet heeft harde maatregelen genomen op het gebied van het vreemdelingenbeleid. De socialistische partijen zijn niet in het kabinet vertegenwoordigd. En de 'leefbare' partijen zullen het het kabinet op dit terrein niet moeilijk maken. Daarbij trok tijdens de campagne de situatie in Rotterdam de aandacht van het hele land, waar de 'leefbaren' tegenover de socialisten stonden. Wat lag er meer voor de hand dan dat allochtonen hun heul zochten bij de PvdA!, zeker waar deze partij tot in moskeeën toe om steun geworven heeft.

Voor één aspect wil ik bij dat alles de aandacht vragen. Veel Nederlanders zijn ontworteld. Ons volk heeft geen bindingen meer. Het heeft dat niet met het verleden, ook niet met een politieke partij. Het politieke spectrum heeft veel weg van een zwerm bijen die afvliegt op die plaats waar de stroop te halen is. Het was Pim Fortuyn die daar vier jaar geleden al op wees en er grote zorgen over had (zie o.a. zijn boek *De verweesde samenleving*). Maar ook zijn succes was een levensgroot bewijs van die ontworteling. De oude partijen hadden hun tijd gehad, zo leek het. Nu is het Wouter Bos, die de mensen als de rattenjager van Hameln achter zich aan krijgt. Hij is een populistische jongen die het goed doet bij de

mensen. Ondermeer om die trend een halt toe te roepen, wordt nu in de VVD Marc Rutte naar voren geschoven. Ook hij oogt fris en jong en kan daarom een tegenhanger vormen voor Wouter Bos. Want dáár is men gevoelig voor.

'Men'. Maar wie is die men? Ik moet denken aan wat ik daags voor de verkiezingen mee maakte. Ik moest ergens zijn, maar was te vroeg, zodat ik in een AC-restaurant een kop koffie ging drinken en wat ging werken. Dicht bij mij zat een man. Hij kreeg al heel snel bezoek van twee vrouwen. Zij spraken zó luidruchtig dat je tegen wil en dank hoorde wat ze te berde brachten. Terwijl ze nog niet zat, kondigde de oudste van de twee (ongeveer 45 jaar) aan dat ze geen koffie kon bestellen. Haar portemonnee was gestolen. Afgelopen zaterdag. "Dan ga ik een keer stappen en dan overkomt me dát." Het gesprek ging al gauw over de echtscheiding van de jongste, van alweer jaren geleden. Maar nog steeds was er veel gedoe over de alimentatie. "Ik geloof dat ik het er maar bij laat zitten." "Dat deed ik nooit. Ik zou hem tot de laatste cent achtervolgen". "Ja, maar mijn advocaat zegt..." Bij een tweede kop koffie – inmiddels was de mobiel van de jongste al gegaan, die vertelde dat ze ergens koffie zat te drinken – kwam het gesprek van

de beide dames op mannen. Wat er aan te beleven viel en wat niet. Ik zal de lezer besparen wat er in korte tijd door de dames onder het genot van koffie en van sigaretten (veel sigaretten) aan schaamteloosheid uitgewisseld werd. Opeens ging de telefoon van de oudste. Het bleek haar moeder te zijn. O ja, die had gebeld moeten worden, want ze was naar de dokter geweest. Excuus ervoor. "Ik kon niet bellen, ik had te weinig beltegoed." Nee, haar moeder moest zich nu geen zorgen gaan maken over de afsluiting van haar gas. Dinsdag moest ze voorkomen en zou ze aantonen dat ze betaald had. Punt uit...

Dit alles werd in minder dan een half uur tijd verhandeld. Toen ik hen, terwijl ze vertrokken, nakeek, dacht ik: morgen gaan we stemmen. Zij misschien ook wel. Op wie? Waardoor zullen zij zich laten leiden? Er hoeft maar één iemand in te spelen hun gevoelens en te zeggen: "Er wordt door het kabinet veel te weinig gedaan voor...enz. enz.", en hij of zij heeft hun stem... En ook hún stem telt... Dat is de democratie zoals wij die kennen.

De christenstaatsman Edmund Burke heeft eens gezegd: "Wil er sprake zijn van een gezonde ontwikkeling binnen een democratie, dan moet de moraal van een volk goed zijn, anders holt een land uit." Zo is het ook. Maar wat valt dáár anno 2006 veel over te zeggen...

T. van Es, Alblasserdam

Dr. J. Kommers' studie over het Wuppertal in de 19^e eeuw (III, slot)

Er zijn nog wel meer opmerkingen te maken en vragen te stellen bij de diepgravende studie van dr. Kommers over de opwekking in het Wuppertal. Dat de predikers die Kommers bestudeert een 'methode' hebben gehad om een opwekking te bewerkstelligen (blz. 360) lijkt mij niet juist gezegd. Als dit al gezegd kan worden, dan geldt dat zeker niet van Kohlbrugge, die dan ook niet onder hen gerekend kan worden. Hij had een dergelijke methode niet. Hij liet in zijn prediking eenvoudig (zonder vooropgezette methode) het Woord aan het woord komen.

Op blz. 368 haalt Kommers een slotzin aan uit de prediking van Geysler. Hij merkt daarbij op dat deze slotzin zo uit de preken van Kohlbrugge had kunnen komen. Dat is zo, maar deze zin is dan ook niet van Geysler zelf, maar een letterlijke aanhaling van Psalm 149:4 volgens de vertaling van Luther, hetgeen ook in de gedrukte uitgave van Geyslers preek te zien is.

Bij wat op blz. 429 door Kommers gesteld wordt aangaande de verhouding Wet en Evangelie, komt de vraag naar boven of het juist is dat Kohlbrugge hier op één lijn gesteld wordt met de opwekkingspredikers. Zij zouden de diepte van Luthers opvatting over de Wet niet gepeild hebben? Geldt dat ook voor Kohlbrugge, de man die in zijn prediking aan de Wet zo'n grote plaats heeft gegeven? Die vraag geldt des te sterker wanneer Kommers een bladzijde verderop zegt: "Bij de 'erwekkingspredikers' vinden wij aanzetten waarbij het geloof tot een voorwaarde voor de genade wordt gemaakt, wanneer ze methodisch de zondekennis als laatste lid in de rij van de wetsprediking geplaatst hebben." In deze laatste zin herken ik Kohlbrugges prediking zeker niet. Wanneer Kommers verderop zegt: "De Wuppertaler 'erwekkingspredikers' hadden in hun wijze van preken veel overeenkomsten met Tholuck en Harms" (blz. 523),

rijst ook hier de vraag: Geldt dit ook voor Kohlbrugge? Als dat opnieuw niet het geval is, klemmt de vraag des te meer of hij wel in het rijtje van de opwekkingspredikers thuis hoort.

Het is bij de beoordeling van Kohlbrugge van belang welke kwalificaties men gebruikt voor diens prediking. Woorden als 'piëtistisch', 'mystiek' of 'quiëtistisch' (blz. 443) passen niet echt als karakterisering van zijn prediking. Ze hebben er een te negatieve lading voor. Het kan wel zijn dat bepaalde passages in Kohlbrugges preken enigszins in de richting wijzen van de genoemde kwalificaties, maar dan niet meer dan 'enigszins'. Het lijkt erop, maar het is zo niet!

"Sterker dan bij Krummacher en Kohlbrugge wordt bij Geyser gewezen op de noodzaak van de praktijk van het christenleven, het getuigenis, het lezen van de Bijbel en het vertrouwen op Gods Woord" (blz. 492). Deze uitspraak geldt misschien wel voor de praktijk, maar zeker niet voor het getuigenis, het lezen van de Bijbel en het vertrouwen op Gods Woord. Daar wees Kohlbrugge juist sterk op.

"Kohlbrugges uitspraak: 'Blijf dicht bij het Woord, dan blijf je daar waar God blijft' is ook van toepassing op het taalgebruik van hun prediking" (blz. 524), zou volgens Kommers als consequentie hebben dat van de kerk een "ondoordringbare vesting" gemaakt werd. Ik vraag mij dat af. Men kan van Kohlbrugges preken niet zeggen dat een buitenstaander daar helemaal niets van kon begrijpen. Wel is het zo dat hij het geloof fundeert met bijbelse woorden. Dat moet ook wel. De vastheid van het geloof ligt uiteindelijk niet in de verklaring met eenvoudige woorden van de prediker, maar in de woorden, genomen uit de Bijbel zelf.

Volgens Kommers was er in de 'erwekkingsprediking' weinig vreugde te bespeuren (blz. 544). Die vreugde is er wel volgens Kommers, maar alleen voor het volk van God. Dat verwijt is m.i. niet terecht. Kohlbrugge preekt geregeld over vreugde die ál den volke wezen zal. Hij zegt heel vaak 'wij', of 'u' wanneer hij het over de blijde boodschap heeft. Hij was zeker niet zo bekrompen dat hij er telkens 'Gods volk' voor in de plaats wilde zetten. Hij had een ruime prediking, die voor iedereen toegankelijk was. Hij sloot niemand buiten. Wel liet hij zien dat er geen blijdschap is buiten de levende relatie met God, dus: door het geloof. Maar is dat niet door en door bijbels? De bijbelteksten die Kommers aanhaalt, zijn juist alleen voor de gelovigen, zodat het logisch is dat Kohlbrugge zich in zijn uitleg op hén richt. Verder stelt Kommers dat er bij de opwekkingspredikers uit het Rijnland "nauwelijks een persoonlijk appél tot geloof" te vinden is (blz. 527).

Het is opmerkelijk dat hij dan uitgerekend drie bladzijden verder zelf opmerkt: "In hun geloofswekkende prediking riepen zij op tot geloven, tot een ontwaken uit de slaap van de dood, opdat Christus over de gemeente zou lichten." Deze laatste opmerking doet veel meer recht aan de prediking van Kohlbrugge dan die op blz. 527.

Kommers merkt op blz. 525 op dat er door het veelvuldig gebruik van begrippen als 'zonde', 'wet', 'wereld' en 'vlees' het gevaar van *redundantie* ontstaat. Nu wordt in *Van Dale* bij het woord 'redundantie' als uitleg gegeven: "1. Overtolligheid, wat meer is dan vereist wordt, vooral met betrekking tot overdracht van informatie; 2. het overbodig zijn van de vermelding van bepaalde fonologische, syntactische, semantische kenmerken." Nu weet ik niet welke begripsbepaling dr. Kommers in gedachten had, toen hij deze zin schreef. Een opmerking op blz. 467 wijst misschien in een bepaalde richting. Daar merkt hij namelijk op dat begrippen als 'zonde', 'wet' enz. 'abstract' zijn. Het lijkt mij eenvoudiger te stellen dat deze begrippen zo door en door bekend waren in de gemeente van Kohlbrugge, dat nadere uitleg onnodig was. Maar ook weglating zou een verarming betekenen. De woorden die hij bezigt, ook al komen ze vaak voor, doen ertoe! Zo is ook mijn ervaring bij het lezen van Kohlbrugge. Bij een woord als 'vleselijk' wordt telkens weer een wereld van gedachten bij mij geopend.

Al lezend komt dus de vraag naar boven waarom Kohlbrugge door Kommers onder de 'erwekkingspredikers' gerekend wordt. Hij zet de prediking van Kohlbrugge naast die van Krummacher en Geyser. Zij worden op hun beurt alle drie met de piëtisten vergeleken. Het kan niet anders of de verschillen tussen hen en Kohlbrugge moeten opvallen. Het eigene van Kohlbrugge zoekt men tevergeefs bij de anderen. De genoemde predikers haalden veel van hun opvattingen bij Luther vandaan. Maar Calvijn speelde hier en daar zeker op de achtergrond mee. Kohlbrugge had voor wat betreft zijn bijbeluitleg veel aan Luther te danken, maar de kenmerkende leerstukken van de Lutherse kerk heeft hij altijd afgewezen. Daar bleek hij dan toch weer een leerling van Calvijn te zijn.

Ik plaatste sommige kritische noten bij dit proefschrift. Wellicht doe ik de auteur hier en daar geen recht. Ik begreep dat hij over enkele maanden naar Nederland hoopt terug te keren. Misschien ziet hij er kans toe om in ons blad op de gestelde vragen in te gaan. De kritische opmerkingen willen in ieder geval geen afbreuk doen aan het belang van de studie van dr. Kommers. Ik kan deze alleen maar van harte aanbevelen. Men wordt er zeker door verrijkt. Wij zijn de schrijver zeer erkente-

lijk voor het vele werk dat hij heeft verricht. Wie dit werk met belangstelling leest, zal er veel in vinden dat hem verder helpt om Kohlbrugges tijd te verstaan. In het werk proeft men de wens van de schrijver om arme zondaren met het rijke Evangelie bekend te maken. Dat Evangelie kwam hij tegen bij Kohlbrugge maar ook bij de twee andere 'Wuppertalers'. Niet voor niets besluit hij zijn

dissertatie met de woorden: "Krummacher, Kohlbrugge en Geysler waren evangeliedienaren die wisten dat de evangelieboodschap van hoge komaf is: ze is diep neergelegd, zodat de kleinste en de armste erbij kan en ze wordt nochtans hoog gehouden tot lof van God". Wie dat doet, kan en mag *Erweckung* verwachten op zijn prediking.

Persbericht

Symposium

'Augustinus en Noordmans in de spanning tussen moderniteit en postmoderniteit'

18 en 19 mei 2006 – Theologische Universiteit Kampen

Organisatie: Theologische Universiteit Kampen
in samenwerking met de Stichting dr. O. Noordmans

In dit symposium gaat het om Augustinus. De grootste onder de theologen uit het christelijke Westen. Maar kunnen wij hem nog wel lezen? Kunnen wij hem met moderne ogen lezen? En hoe hebben grote theologen dit in de vorige eeuw gedaan? Bijvoorbeeld de markante Nederlandse theoloog O. Noordmans, die een kostelijk boekje over Augustinus schreef.

Augustinus staat voor de identiteit van de christelijke gemeenschappen (in Europa) en Noordmans gaf een voorstel deze identiteit opnieuw te overwegen. Daar was reden voor, want het laagje christendom / christelijke religie bleek maar dun. In de 21^e eeuw is dat zeker nog zo. Na de breuk van 9/11 is Augustinus in: maar welke Augustinus? Is dit nog wel een christelijke Augustinus? We zien afscheid van religie en terugkeer. Augustinus speelt bij afscheid zowel als terugkeer zijn rol en vult het ene boek na het andere.

Het symposium kan niet alles bespreken. Het kan wel een paar vragen stellen waar christen en niet-christen, Amerikaan en Europeaan zich sterk voor interesseren:

- Of de hang naar nieuwe orthodoxie zich terecht op Augustinus mag beroepen.

- Of het mensbeeld van Augustinus werkelijk iets is om zuinig op te zijn.
- Of postmoderne filosofen en theologen terecht verrukt zijn over Augustinus' geloofstaal als een taal van liefde.
- Noordmans krijgt aandacht vanwege zijn grote gevoeligheid voor en kennis van de taal die Augustinus vond.

Sprekers op dit symposium zijn o.a. prof. dr. Lieven Boeve (Leuven), prof. dr. Mathijs Lamberigts (Leuven), prof. dr. Willemien Otten (Utrecht), dr. Matthias Smalbrugge en prof. dr. Gerrit W. Neven (Kampen).

Nadere inlichtingen: dr. A. van der Kooi (Theologische Universiteit Kampen), tel. (038) 332 5274; ThUK: (038) 3371635 / avdkooi@mail.thuk.nl.

Aanmelding: schriftelijk bij bureau Theologische Universiteit (voor 10 mei), t.a.v. mevr. C. Bos, Postbus 5021, 8260 GA Kampen. Aanmelding voor een van beide dagen is mogelijk (dan graag vermelden welke dag men komt). Kosten (ter plaatse te voldoen): € 70 (€ 35 per dag), de lunch op de tweede dag inbegrepen. Voor donateurs van de Noordmans Stichting en studenten: halve prijs. Na opgave ontvangt men programma, reisbeschrijving en documentatie over (zelf te organiseren) logiesmogelijkheden, indien men van 18 op 19 mei in Kampen wil overnachten.

Conferentie 2006

De jaarlijkse conferentie van de vrienden van dr. H.F. Kohlbrugge is dit jaar D.V.- zoals reeds eerder aangekondigd werd – op zaterdag 13 mei in het "Kohlbrugge stadje Vianen". Zij wordt gehouden in de historische stadskerk, waar Kohlbrugge op 29 juni 1856 voor het eerst op een Nederlandse Hervormde kansel stond, om een kerkdienst te leiden.

Nadere bijzonderheden volgen metertijd. Maar houdt u nu reeds deze dag vrij.